

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 132 2011

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Jerry Määttä (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Magnus Bergvalls Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2012 och för recensioner 1 september 2012. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-29-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2012

några rader ur Hölderlins "Am Quell der Donau" och läsaren provoceras att själv tänka vidare:

"Jetzt aber endiget, seligweinend,
Wie eine Sage der Liebe,
Mir der Gesang, und so auch ist er
Mir, mit Erröten, Erblassen,
Von Anfang an gegangen. Doch Alles geht so."

["men som en kärleks saga
när min sång nu sitt slut,
saligt gråtande, och så kom den också,
med rodnad och blekhet, till mig
från första början. Dock så går det med allt."

Övers. A. Fioretos]

Roland Lysell

Wår lärda Skalde-Fru. Sophia Elisabet Brenner och hennes tid. Red. Valborg Lindgärde, Arne Jönsson & Elisabet Göransson. Språk och litteraturcentrum, Lunds universitet. Lund 2011.

Redan vid första anblicken framstår denna vackra och rikligt illustrerade volym tillägnad Sophia Elisabet Brenner (1659–1730) som unik i flera hänseenden. Detta inte enkom för dess rymliga omfång (dryga 500 s.), eller attraktiva utformning (förutom de många illustrationerna även papperets kvalitet och den typografiska omsorg med vilken man försökt återskapa känslan av boktryckarkonsten vid Brenners tid), och inte heller enbart för det omfattande antalet författare som medverkar i den (ett tjugotal bland de främsta svenska 1600-talsexperterna, till vilka ett par tyska och danska kollegor anslutit sig). Det som gör *Wår lärda Skalde-Fru. Sophia Elisabet Brenner och hennes tid* unik är, framför allt, att en bok med alla dessa kvalitéer tillägnas en kvinnlig författare i vår äldre svenska litteraturhistoria. Detta är, skulle jag vilja säga, lika sällsynt som välförtjänt när det gäller en författare som med rätta tillhör stormaktstidens främsta och mest inflytelserika.

Boken belyser Brenners verk utifrån en omfattande spännvidd av ämnen och synvinklar, och återupprättar slutligen – man frestas skriva också slutgiltigt – ett författarskap vars öde växlat genom århundradena. Denna enastående rikedom på olika infallsvinklar framgår redan av innehållsförteckningen. Här förekommer litteraturvetare, idéhistoriker, klassiska filologer, bokhistoriker, konst- och musikvetare, numismatiker och språkvetare jämsi-

des för att belysa Brenners författarskap och hennes tid utifrån sina olika ämneskompetenser.

Studiets tvärvetenskapliga karaktär är till fullo motiverad av Brenners liv och verk. Som lärd poet på latin och ett flertal moderna språk är Brenner, helt i linje med sin samtid, dock en varm förespråkare för svenskans förträfflighet. Gift med den vid hovet verksamme bildkonstnären Elias Brenner, levde Sophia Elisabet Brenner i centrum av en miljö i vilken tidens estetiska tendenser var väl representerade. Alla dessa aspekter av Brenners liv och verk framstår klart i boken, vars uttalade ambition är att – enligt redaktörernas förord – "belysa olika sidor av hennes liv och, framför allt, av hennes diktning samt att sätta in henne i hennes samtid och låta oss möta de människor och den tankevärld som var hennes." (s. 9) Denna ambitiösa föresats uppnås utan tvekan i de 24 artiklar som boken består av och som jag i det följande ska försöka ge en sammanfattande redogörelse av.

Betydande utrymme ägnas i boken åt att redogöra för de växlande öden Brenners verk haft under de nästan 300 år som skiljer oss från hennes död, ett ämne som avhandlas både i Carina Burmans inledande artikel – som också öppnade det symposium ("Sappho i Sverige. Sophia Elisabet Brenner 1659–1730", i Lund 2009) som ligger till grund för boken – och Valborg Lindgärdes avslutande artikel. Burman diskuterar Brenners plats i en svensk litterär kanon utifrån sin speciella position som både litteraturforskare och romanförfattare. Omständigheterna kring utgivningen av Burmans roman *Den tionde sånggudinnan* (1995), i vilken Brenner framträder som en av karaktärerna, flätas samman med en kort receptionshistorisk redogörelse. Carl Fehrmans omdöme i *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria* (1956), att om Brenner "kan göra anspråk på uppmärksamhet, är det snarare som kulturtyp än som skaldinna", får hos Burman summera utvecklingen i den nedvärdering av Brenners verk som började redan under andra hälften av 1700-talet.

Betydelsen av Burmans roman för den, vid mitten av 1990-talet fortfarande ganska bortglömda poeten, poängteras av Lindgärde i hennes avslutande essä. Lindgärde tillerkänner romanförfattarens verk en plats jämsides med den nya våg av Brennerstudier som Marianne Alenius, Elisabet Göransson och, vill jag tillägga, Lindgärde själv bidrog med vid slutet av förra seklet. Boven i dramat om Brenners eftermäle pekas ut här, som anorstädes i boken, i romantiken (var annars?), vars "estetisk[a] värdeförskjutning" (s. 500) – som i

mångt och mycket kan sägas råda än i dag – introducerade det krav på originalitet som starkt missgynnade Brenners tillfällesdiktning.

Denna viktiga fråga ger anledning att lyfta fram en av, enligt min mening, bokens största förtjänster. I Lindgärdes biografiska skildring, som följer på Burmans inledning, framhålls nödvändigheten av att studera Brenners verk utifrån tillfällesdiktningens alldeles särskilda betingelser. Detta krav att studera Brenners verk utifrån sin tids estetiska ideal löper som en röd tråd igenom hela boken och är det som slutligen banat väg för Brenners återintåg på den svenska Parnassen. Anders Cullhed kan därför i inledningen till sin artikel, ”Barock feminism. Fru Brenner och Sor Juana”, konstatera att Fehrmans (än en gång!) negativa omdöme, att Brenner efter sin död ”aldrig kunnat återövrå” sin popularitet, inte längre är giltig i dag.

Efter att ha poängterat denna för den äldre litteraturens räkning ytterst viktiga metodologiska premiss, beskrivs Brenners position som kvinnlig poet och förutsättningarna för kvinnligt tillträde till kulturen under stormaktstiden. Brenners ställning som lärd, både utifrån hennes egen framställning i sin poesi och utifrån samtidens uppfattning av henne, klaggörs i Jon Helgasons och Erland Sellbergs artiklar. Helgason redogör för hur egenskaper som lärdom och dygd tillskrivs Brenner via exemplet Sappho, och hur dessa var nödvändiga i det sena 1600-talets Sverige för att rättfärdiga hennes roll som författare. Helgason ger vidare en mycket komplett redogörelse av bilden av Sappho under 1600- och 1700-talet.

Sellberg avhandlar i ”Kön, dygd och makt” den akademiska debatten om kvinnors möjligheter till lärdom och hur denna är förknippad med den förändrade syn på dygd som börjar göra sig gällande under Brenners tid. Dygdeidealet, som på aristoteliska grunder tidigare varit förbehållet män, utvidgas, åtminstone teoretiskt, till att innefatta även kvinnor. Brenner träder på flera håll i boken fram som en ytterst medveten poet som vet att dra nytta av tidens debatt för att befästa sin ställning som lärd kvinna. Det är, med Lindgärdes ord, tal om en ”medveten strategi och effektiv marknadsföring” (s. 28) som inte sällan gick via hennes man, Elias Brenner, och hans kontakter både vid hovet och utomlands.

Bilden av lärd poet skapades också genom den rikedom av genrer och språk som kännetecknar Brenners författarskap. Denna imponerande mångsidighet behandlas utförligt i boken. Stina

Hansson studerar t.ex. Brenners verksamhet som bröllopsdiktare och konstaterar att hon både förnyar och gravsätter genren. Hennes bröllopsdikter bär spår av en ”förändrad syn på litteraturens roll i samhället och en ny framväxande litteratursmak” (s. 142). Genrens krav på underhållning tonas ned av Brenner som här, liksom annorstädes i sina alster, framför idén om kvinnors och mäns lika värde.

Liknande tendenser iakttar Kristiina Savin i den högtintressanta ”Skulle jag begråta dig? Kvinnliga strategier för sorg och tröst”, i vilken hon studerar Brenners gravdikter. Här, som hos Hansson, framstår Brenner som innovatör snarare än konventionell och traditionsbunden diktare. Poeten ger en ny, uppvärderande bild av kvinnors känslighet (som återges med det tyska låneordet *empfindlichkeit*) och intar en mer förnuftig inställning till sorg. Savin visar vidare hur den ”förnuftiga förnöjsamhet” som är resultatet av denna strategi ”ligger i linje med den teologiska och filosofiska nyorienteringen vid 1700-talets ingång” (s. 224). Här framträder en aspekt av avgörande betydelse för Brenners författarskap, som löper igenom hela boken, nämligen hennes närhet till den franska salongskulturen och dess betydelse för kvinnors tillträde till kultur. Brenner framhåller, precis som sina franska kollegor, de kvinnliga dygderna och kvinnors lika värde.

Andra genrer i vilka Brenner utmärker sig och som behandlas i boken är hennes fromma poesi, som tas upp i ytterligare en artikel av Lindgärde, och djurgravpoesin, som studeras av Daniel Möller. Båda artiklarna visar hur den svenska poetens djupa kunskap i de olika genrernas poetiska traditioner inte inskränker sig till deras utveckling i den antika världen, utan innefattar även den samtida europeiska poesin. Brenners redan omtalade språkkunskaper (förutom latin och modersmålen svenska och tyska behärskade hon även franska, holländska och italienska) ligger till grund för hennes kändedom om litteraturens utveckling på dessa språk.

Brenner skrev poesi på de flesta av sina språk, en omständighet som uppmärksammas av Hans Helander, Verner Egerland och Walter Haas, som behandlar hennes författarskap på latin, italienska respektive tyska. Genom en analys av hennes sonetter på italienska för Egerland i bevis hur Brenner inte enbart var bekant med den petrarkistiska traditionen – på 1600-talet allmänt utbredd i hela Europa – men att hon var det specifikt genom Giovan Battista Marinis (1569–1625) verk, och de efterföljande marinisternas hanterande av den. Det är

ett förhållande som bestyrker att Brenner var à jour med sin tids poetiska utveckling och som, på ett oväntat sätt, skiljer henne från den andra beryktade svenska som, jämsides med henne, blev uppmärksammas under 1600-talet för sin lärdom, nämligen drottning Kristina. I sina romerska akademier förespråkade Kristina en återgång till den ursprungliga petrarkismen, som ifrågasatts av just marinisterna.

Brenners internationella förebilder och kontakter fascinerar i läsningen av *Wår lärda Skalde-Fru* även i de fall där deras verkliga historiska inträffande inte med säkerhet kan bestämmas. Så är fallet med kopplingarna till den mexikanska poeten och nunnan Sor Juana Inés de la Cruz, vars *romance* tillägnad Brenner i en reklamskrift för svenskans *Poetiske Dikter* (1713) kanske är en omarbetning ursprungligen riktad till en annan adressat. Det är en omständighet som inte äger någon större betydelse i Anders Cullheds ovan nämnda artikel när det gäller att presentera de två författarnas olika strategier för att ”agera och tala poetiskt med utgångspunkt i könet” (s. 163) i syfte att legitimeras kvinnans ”självklara rätt att fatta penna” (s. 172). Det kan, parentetiskt, nämnas att det är med samma avsikt som Sor Juana, till skillnad från sin svenska kollega, inför drottning Kristina som ett exempel på kvinnlig lärdom. Brenners underlåtenhet kanske äger en viss betydelse i sammanhanget. Ett skäl för Brenner att inte vilja förknippas med den till katolicismen konverterade drottningen skulle, möjligen, kunna ligga i den språkpatiotism som genomgående framhålls som en av Brenners viktigaste gärningar i sitt författarskap. Diktningen på de utländska språken var för henne föga mer än en lärd övning menad att skänka ännu större glans åt hennes ställning som poet på svenska.

Modersmålets privilegierade status i Brenners verk, som understryks av att hon skrev den stora majoriteten av sina dikter på svenska, och hennes patriotiska projekt, behandlas såväl i Mats Malms ”Sophia Elisabet Brenner och det nordiska” som i Arne Jönssons ”Mångspråkig poet i språkpatiotisk debatt”, medan Lars Wollin (”Nystavare med förbehåll. Sophia Elisabet Brenner i svensk språkhistoria”) ger oss en bild av det brennerska språkets ställning i tidens svenska språkdebatt. Brenners inställning till sitt eget skrivande på svenska, såsom Malm påpekar inspirerad av kungahuset, framträder i hennes dedikation till Ulrika Eleonora i *Poetiske Dikter*, i vilken poeten skriver att ”Mit rätta ändamål har alltid varit, at skrifa på mit Modersmål, sökt at komma det samma efter mit pund och

ämne och vårt Svenska Rime-sätt, i större bruk och mera til at idkas; hälst emedan därtutinnan här til dags fast mindre framsteg uti *Poesien* finnes wara gjorde än hos dem utländskom.” (s. 253) Detta viktiga påstående – som återkommer inte mindre än fyra gånger i boken! – ger oss en bild av Brenners stora ambitioner med sitt eget författarskap, som visar tydliga anspråk på att uppbära en samhällsfunktion.

Den analys av Brenners olika verk som företas av flera av artikelförfattarna ger således bilden av en högst medveten poet, väl bevandrad i sin tids litterära utveckling, samhällsengagerad och innovativ i sitt skrivande, ett skrivande som inte sällan utmärks av, jag lånar här Malms ord, en ”dubbeltydig och undanglidande ton som vetter åt ironi” (s. 258). Men, såsom det uttrycks i det tidigare citerade syftet med boken, begränsar sig inte *Wår lärda Skalde-Fru* till ett studium av Brenners författarskap. I bokens andra del presenterar Torbjörn Sundquist och Görel Cavalli-Björkman maken Elias Brenners insatser som numismatiker och miniatyrmålare. Till sammans med Karin Sidéns ”Konstnärsparet Brenner och salongskulturen” undersöker dessa artiklar de viktiga kopplingarna mellan makarna Brenners konstnärliga aktiviteter. Anna Peräläs bidrag diskuterar även Brenners estetiska medvetenhet i utformningen av sina skrifers typografiska utseende. Eva Helenius artikel om Johan Helmich Roman visar dessutom sambanden mellan hennes poesi och ”den svenska musikens fader”.

I Sidéns framställning framträder bilden av det brennerska hemmet som en salong efter franskt mönster i den sena stormaktstidens Stockholm, i hennes ord en ”konkret mötesplats för samtal och lärda meningsutbyten i salongskulturens anda.” (s. 408) Det är denna bild som bäst fångar karaktären av Brenners verk och hennes engagemang för kvinnans rätt till utbildning och för större jämlikhet mellan könen, aspekter som också framträder klart i Marianne Alenius ”Sophia Elisabet Brenners modtagelse hos danskerne”. Alenius artikel om Brenners reception i Danmark bevisar hur betydelsefulla arkivstudier kan vara i studiet av den äldre litteraturen. Undersökningen av den bevarade korrespondensen mellan Brenner och den danske lärde Otto Sperling fastställer mycket riktigt hennes syn på sig själv som poet och djupet av hennes lärda studier.

Wår lärda Skalde-Fru framstår således inte enbart som en oumbärlig bok för studiet av den svenska stormaktstiden, utan även metodologiskt

som en vägvisare inför det fortsatta studiet av vår äldre litteraturhistoria.

Stefano Fogelberg Rota

Anna Cullhed, *Hör mänsklighetens röst. Bengt Lidner och känslans språk*. ellerströms. Lund 2011.

Sentimentalitet og sentimental litteratur er i stigende grad blevet genstand for revurdering i de seneste 10–15 års europæiske forskning. Det er glædeligt at nordisk litteraturforskning med Anna Cullheds monografi om Bengt Lidner har fået et bidrag, der sætter en af sentimentalitetens svenske digtere i dialog med en stor del af denne interessante internationale forskning. Det er der kommet et lærerigt værk ud af, som ræsonnerer klogt, vidsynet og balanceret, men også en smule vagt på sine steder.

Monografien er en ambitiøs inventering af Lidners mange forskellige og tilsyneladende indbyrdes inkompatible stemmer – og samtidig af de forskellige stemmer, der har formet eftertidens billede af Lidner. Undervejs skitserer Cullhed et billede af 1700-tallet som først og fremmest litterært eksperimenterende og grænseprøvende, en tid som ikke kun er følsom, men snarere optaget af ”en kvalificerad undersökning av möjligheterna att uttrycka känslor i olika medier – genom språkliga uttryck, gester, genom musik, teatrala effekter och bilder” (s. 164). Et delmål bliver samtidig at drage det sene 1700-tal ud af romantikkens skygge og bedømme nye eksperimenter efter deres egen ret og kontekst snarere end som førromantiske forvarsler.

Cullhed vælger bevidst at gå uden om de oftest kommenterede af Lidners værker, foruden dramaet *Medea* (1784) og det lange digt *Yttersta Domen* (1788), og i stedet inkludere de mere gemte og glemte sider af forfatterskabet. Det andet kapitel indleder læsningerne med at sætte fokus på parateksterne i form af fortællinger og dedikationer samt på Lidners publiceringsformer. I efterfølgelse af Gunnar Sahlin placerer Cullhed Lidner i overgangsfasen mellem den mæcensponsorerede forfatter, embedsforfatteren og markedsforfatteren i 1700-tallet. Lidner prøver alle rollerne, dels i et forsøg på at skabe sig et nyt råderum som forfatter for en anonym, men ligesindet læserskare, og dels af ren nødvendighed, eftersom det svenske publikum endnu ikke kan bære en markedsforfatter på samme måde som eksempelvis det engelske. Lidner lykkes, for så vidt som han ikke forsvinder som forfatternavn,

men da han dør 36 år gammel, efterlader han en kone og en datter med lidet andet end rettighe-derne til en brøkdæl af hans samlede værker.

Cullhed viser, hvordan Lidner virker i en tid, der er præget af en dobbelt samtidighed og usamtidighed med mere centrale dele af Europa. Lidner er velinformet om tysk, fransk og engelsk litteratur og poetik, men han er samtidig tvunget til at fungere i en anden virkelighed end sine europæiske kolleger: ”Att finna en stabil anonym marknadspublik som ger ekonomiskt oberoende är vanskligt i Sverige, likaså att anpassa sig efter en mer aristokratisk mecenatmodell. Dikt och verklighet, poetik och socioekonomiska villkor går inte ihop” (s. 118). Dette medfører ikke blot at Lidner vælger forskellige genrer og stilarter til forskellige modtagere, men også at han tvinges til at omfunktionere sine tekster, når den ene strategi slår fejl: afhandlingen om revolutionen i Amerika bliver en henvendelse til en bredere, ligesindet læserskare i stedet for til et akademisk auditorium (men den skal stadig være latinkyndig, kan tillægges), og librettoen til operaen *Medea* bliver foreløbig et læsedrama på et bogmarked i venten på en villig komponist og teaterdirektør.

En Lidner-begynder havde nok foretrukket at have fået en mere udførlig præsentation af den sentimentale digter og et par digteriske highlights tidligt i fremstillingen, hvilket kunne have dannet en nyttig og pædagogisk baggrund for Cullheds nuancering af både den sentimentale og den usentimentale Lidner. Den fine læsning af ”Til min Mors Skugga” (1783) havde i så fald passeret godt ind her (jf. s. 96–104). Som en fremhævelse af den *bevidste* Lidner med de mange stemmer er det derimod et effektfuldt greb at begynde med parateksterne. Det fremgår tydeligt, hvordan Lidner både iscenesætter sig selv og forsøger at tilrettelægge læsernes attitude. Cullhed finder samtidig en glidning i læsertiltalen over tid, fra at forudsætte en eksklusiv elite til at i højere grad tiltale en bred almenhed. I de sidste værker har denne tiltale snarere fortættet sig til en intim udveksling mellem digter og læser, hvori digterens private familielykke bliver en afgørende kilde og garant for både digtets skabelse og almen-gyldige kommunikative potentiale (jf. s. 68–69).

Tredje kapitel fokuserer på de interessante overlappinger og brydninger mellem de satiriske og de sentimentale dele af forfatterskabet, i fablerne samt kortere sentimentale og satiriske digte. Sammenstillingen viser ikke blot et fælles motivkompleks, som anvendes til vidt forskellige formål, men også